Journal of Socio-Cultural Studies of Khorasan
…th year, …st number, Winter 2026, Page Number:…-…
Doi: …..

مطالعات فرهنگی – اجتماعی خراسان
سال …، شماره …، پاییز ۱۴۰۵
مقاله علمی – پژوهشی

An Analysis of the Political and Military Developments of the City of Tun from the Reign of Shah Mohammad Khodabanda to the End of the Safavid Era

Shirzad Khazaei

Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran. Corresponding Author.Email: shkhazaei@birjand.ac.ir . ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4895-4318

1. Introduction

Khorasan has historically been one of the largest and most important provinces of Iran, encompassing dozens of small and large cities, many of which have received relatively little attention in historical research. The city of Tun, one of the important cities in southern Khorasan and administratively affiliated with Herat during the Safavid period, was situated along the course of Khorasan's political and military developments due to its geographical location. Numerous mountains surround Tun, and this natural geographical setting enabled its rulers to defend the city under the protection of these mountains and to establish a barrier against the incursions of northeastern invaders into Iran. However, Safavid-era sources contain relatively little information about Tun, which has been one of the principal challenges facing the present research.

This article aims to examine the political and military developments of Tun, the role of local governors, and the central government's policies in confronting Uzbek threats. The main research question is to assess the political developments of Tun from the reign of Shah Mohammad Khodabanda to the end of the Safavid period and to identify the factors that influenced changes in the city's political and security conditions. The hypothesis is that Tun's geographical location, the central government's

strategic policies during the reign of Shah Abbas, and rivalries among Uzbek khans played significant roles in the city's political developments.

Regarding the research background, it should be noted that Morteza Daneshyar (1404 SH) has conducted the most significant study related to the present subject. Half of Daneshyar's article is devoted to the period preceding the reign of Shah Mohammad Khodabanda, whereas the present article focuses exclusively on the period extending from the reign of Shah Mohammad Khodabanda to the fall of the Safavid dynasty.

2. Method

This study employs the historical research method with a descriptive-analytical approach. Initially, information and data were collected from library sources, including dynastic histories, general histories, local histories, credible and reliable scholarly studies, as well as Latin-language sources and articles. The collected information and data were subsequently subjected to critical examination and scholarly description. Accordingly, the research sought to clarify the nature and characteristics of historical events, followed by an analysis of the data and evidence in light of the research questions.

In fact, the author has sought first to provide a description of the political and military developments of the city of Tun from the reign of Shah Mohammad Khodabanda to the end of the Safavid era and subsequently to offer an analysis of the role played by Tun's governors in the city's political and military developments, particularly in repelling Uzbek invasions.

3. Results

This study seeks to assess the relationship between the geographical conditions and defensive structure of the city of Tun and its ability to withstand Uzbek attacks. The findings indicate that the weakness of the central government, disagreements among Qizilbash amirs, and the intensification of Uzbek attacks during the reign of Shah Mohammad Khodabanda and the early years of Shah Abbas I's rule led to insecurity, occupation, and economic and social damage in the city of Tun. With the consolidation of Shah Abbas I's government, the strengthening of the Safavid

state's military presence in Khorasan, and the successive defeats suffered by the Uzbeks, security and political stability returned to Tun, creating the conditions for its subsequent economic and infrastructural development. Indeed, Tun's position as a strategic region in Khorasan and its significance in relations with the Uzbeks meant that, following several decades of crisis and Uzbek occupation, the city eventually came under the control of Iranian officials.

Furthermore, the events in Tun during this period demonstrate that the city constituted one of the important frontier regions in the Safavid strategy for safeguarding the southern and central parts of Khorasan. Another finding of this article is that the liberation of Tun from Uzbek control cannot be attributed solely to the support of the central government and the strengthening of the city's garrisons. Rather, one of the principal factors behind the reconquest of Tun during the reign of Shah Abbas and the establishment of lasting Iranian control over it was the intense rivalries among the Uzbek khans. Shah Abbas himself took advantage of these rivalries by granting fiefs in Iran to some Uzbek khans.

As a result of political and economic stability, Tun prospered from the middle of Shah Abbas I's reign until the late Safavid period, enabling the city's inhabitants to benefit from these conditions and improve their livelihoods and economic activities. During the reign of the Safavid Shah Sultan Husayn, Malek Mahmoud Sistani, the governor of Tun, took advantage of the weakening of the central government and pursued an increasingly independent course of action. He laid claim to the governorship of Mashhad and even to the throne of Iran. However, Nader ultimately put an end to the ambitions of Tun's governor.

4. Discussion and Conclusion

Due to its geographical location, Tun was continually exposed to Uzbek attacks during the Safavid era. During the reign of Shah Mohammad Khodabanda, disagreements among the Qizilbash amirs, the weakening of the central government, and the Shah's weakness and inability plunged the country into a state of disorder. Moreover, the conflict between Queen Mahd-e Olya, the wife of Shah Mohammad Khodabanda, and Mirza Salman Etemad

al-Dowleh, on the one hand, and the Qizilbash amirs, on the other, further exacerbated the situation. These circumstances prevented the central government from strengthening the military forces in Khorasan province, including those stationed in the city of Tun. The Uzbeks consequently launched attacks against Tun. As a result of the weakness of the central government during the reign of Shah Mohammad Khodabanda, the city of Tun fell into Uzbek hands. The findings of this research indicate that the weakness of the central government, disagreements among the Qizilbash amirs, and the intensification of Uzbek attacks during the reign of Shah Mohammad Khodabanda and the early years of Shah Abbas I's rule resulted in insecurity, occupation, and economic and social damage in Tun. Following the conclusion of the First Treaty of Istanbul with the Ottoman Empire in 999 AH, Shah Abbas strengthened the central government and defeated the Uzbeks at Robat-e Paryan. With the consolidation of Shah Abbas I's power and the strengthening of the Safavid state's military presence in Khorasan, security and political stability returned to Tun, thereby creating the conditions for its subsequent economic and infrastructural prosperity.

Keywords: Uzbeks, Local History, Tun, Khorasan, Safavids, Herat.

References

Abu al-Fida, I. I. (1840). The calendar of countries (Edited by M. Reinaud & Baron Mac Guckin de Slane). Paris: Royal Printing House. [In Arabic]

Afzal al-Molk, G. K. (n.d.). Travelogue of Khorasan and Kerman (Edited by Q. Roshani [Zafaranlu]). Mashhad: Mashhad University Press. [In Persian]

Avery, Peter. (1991). *Nadir Shah And The Afsharid Legacy, The Cambridge History of Iran* (Vol. 7, pp. 3-62). Cambridge University press.

Azari Demirchi, A. al-D. (1971). The historical geography of Ferdows. Art and People, 106, 42–46. [In Persian]

Bastani Parizi, M. I. (1983). Politics and economy in the Safavid era. Tehran: Safi Alishah Publications. [In Persian]

Baghdadi, S. al-D. A. (1954). Observatories of geographical information (Vol. 1, edited by A. M. al-Bajawi). Beirut: Dar Ihya al-Kutub al-Arabiyya. [In Arabic]

Boyle, J. A. (1968*). Dynastic And Political History of The Il- Khans, The Cambridge History of Iran* (Vol. V, pp. 303-421). Cambridge University press.

Daneshyar, M. (2025). From a peripheral town to the heart of southern Khorasan: Political developments and the factors behind Tun's rise to regional centrality during the Safavid period. Quarterly Journal of Cultural and Social Studies of Khorasan, 20(2), 39–71. [In Persian]
Daftry, F. (2003). Ismaili history and thought in the Middle Ages (F. Badrei, Trans.). Tehran: Farzan Rooz Publishing Institute. [In Persian]
Esfahani, M. Y. V. (1993). Khuld-e Barin (The history of Iran during the Safavid period) (M. Mohaddes, Ed.). Tehran: Mahmoud Afshar Yazdi Endowment Foundation. [In Persian]
Esfahani, M. Y. V. (2000). Khuld-e Barin (R. 6–7; M. Mohaddes, Ed.). Tehran: Miras-e Maktoob Publications. [In Persian]
Esmaili Jelodar, M. I., Vafaei, A., Heydari, R., Nam, H., & Rezaei, H. (2023). The cultural landscape of Tun/Ferdows in the late Sasanian period and the early Islamic era, based on the interpretation of its historical fabric and archaeology. Journal of Greater Khorasan Studies, 14(53), 1–22. [In Persian]
Foran, John. (1993). *Fragile resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the revolution*. Westview press.
Ghaffari Fard, A. (1997). Relations between the Safavids and the Uzbeks (913–1031 AH). Tehran: Ministry of Foreign Affairs, Printing and Publishing Institute. [In Persian]
Ghaffari Fard, A. (2018). Dictionary of Safavid history. Tehran: Ettela'at Publications. [In Persian]
Golestaneh, A. (1977). A concise history (M. Modarres Razavi, Ed.). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
Hafez-e Abru, S. al-D. A. (1991). The historical geography of Khorasan in the history of Hafez-e Abru (G. Varahram, Ed.). Tehran: Ettela'at Publications. [In Persian]
Habibi, A. H. (2010). The history of Afghanistan during the Mughal period in India. Kandahar: Ministry of Information and Culture, Department of Culture and Arts. [In Persian]
Hamdani, R. al-D. F. A. (1994). The comprehensive history (Vol. 2, M. Roshan & M. Mousavi, Eds.). Tehran: Alborz Publishing. [In Persian]
Hosseini Astarabadi, S. H. (1987). The royal history: From Sheikh Safi to Shah Safi (E. Eshraghi, Ed.). Tehran: Elmi Publications. [In Persian]
Hosseini Qomi, Q. A. (2005). The summary of histories (E. Eshraghi, Ed.). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]

Jafari, A. (2000). The geography of Iran (Vol. 3). Tehran: Geographical Studies Publications. [In Persian]
Jamelli Careri, G. F. (1969). Careri's travelogue (A. Nakhjavani & A. Karang, Trans.). Tabriz: General Directorate of Culture and Arts of East Azerbaijan. [In Persian]
Jenaabadi, M. B. (1999). The garden of the Safavid dynasty (G. R. Tabatabaei Majd, Ed.). Tehran: Afshar Yazdi Endowment Foundation. [In Persian]
Jihani, A. A. (1989). The forms of the world (A. K. Abdul Salam, Trans.; F. Mansouri, Ed.). Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. [In Persian]
Joveyni, A. M. (1937). The history of the world conqueror (Vol. 3, M. Qazvini, Ed.). Leiden: Tehran Offset Printing. [In Persian]
Khondamir, G. al-D. (1974). The beloved history of mankind (Vol. 4, M. Dabir-Siaqi, Ed.). Tehran: Khayyam Publications. [In Persian]
Kiani, M. Y. (2004). The history of Iranian architecture and art during the Islamic period. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
Lockhart, Laurence .(1958). *The Fall of The Safavid Dynasty And The Afghan Occupation of Persia*. Cambridge University press.
Le Strange, G. (2014). The historical geography of the lands of the Eastern Caliphate (9th ed., M. Erfan, Trans.). Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In Persian]
Marco Polo. (1984). The travels of Marco Polo (R. Golbang, Trans.). Tehran: Koushesh Publications. [In Persian]
McGregor, C. M. (1987). A journey through the province of Khorasan (Vol. 1, M. Mahdizadeh, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi Printing and Publishing Institute. [In Persian]
Mahallati Tabatabaei, S. M. (1988). On Tun and Tabas. Meshkat, 20, 134–137. [In Persian]
Marvi, M. K. (1995). The history of Nader Shah's reign (Vol. 1, M. A. Riyahi, Ed.). Tehran: Elm Publications. [In Persian]
Maqdisi, M. ibn A. (1967). The best divisions in the knowledge of regions. Leiden: De Goeje Printing. [In Arabic]
Mirza Samia. (1988). Tadhkirat al-Muluk: The administrative organization of the Safavid government (2nd ed., V. Minorsky, Notes; M. Rajabnia, Trans.; S. M. Dabir-Siaqi, Ed.). Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
Mirkhwand, M. (1960). The history of the Garden of Purity (Vol. 6). Tehran: Khayyam Bookshop. [In Persian]

Mirnia, S. A. (1990). Tribal confederations and nomadic clans of Khorasan. Tehran: Nasl-e Danesh Publishing and Educational Institute. [In Persian]
Mostowfi, H. (1983). The delights of hearts (G. Le Strange, Ed.). Tehran: Donyaye Ketab Publications. [In Persian]
Mostowfi, M. H. (1996). The choice of histories (B. Goodarzi, Ed.). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
Mostowfi Bafqi, M. M. (n.d.). The comprehensive history of Mofid (I. Afshar, Ed.). N.p.: N.p. [In Persian]
Moqaddasi, M. ibn A. (1967). The best divisions in the knowledge of regions. Leiden: Brill. [In Arabic]
Monajem Yazdi, M. J. (1987). The Abbasid history, or the chronicle of Molla Jalal (S. Vahidnia, Ed.). Tehran: Vahid Publications. [In Persian]
Naderi, A. (n.d.). The travelogue of Khorasan and Kerman (Q. Roshani [Zafaranlu], Ed.). Mashhad: Mashhad University Press. [In Persian]
Nasiri, M. I. ibn Z. (1994). The conduct of kings (M. N. Nasiri Moghadam, Ed.). Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation. [In Persian]
Navaei, A. H. (1985). Iran and the world from the Mongols to the Qajars (Vol. 1). Tehran: Homa Publishing Institute. [In Persian]
Navaei, A. H. (Ed.). (1977). Historical documents and correspondence of Iran from Timur to Shah Ismail. Tehran: Book Translation and Publishing Company. [In Persian]
Petrushevsky, P .(1968). *The Socio-Economic Condition OF Iran Under The Il- Khans, The Cambridge History of Iran* (Vol. V, pp. 483-537). J. A. Boyle (Ed.). Cambridge University press.
Qabadiyani, N. K. (n.d.). Travelogue (A. Ebrahimi, Ed.). N.p.: N.p. [In Persian]
Qaddusi, M. H. (1960). The history of Nader Shah (Publication of the Khorasan National Monuments Association). N.p.: Khorasan Printing House. [In Persian]
Qazvini, A. (1988). The merits of the Safavid dynasty (M. Mirahmadi, Ed.). Tehran: Institute for Cultural Studies and Research. [In Persian]
Qazvini, M. T. (2004). The history of the world-conquering Abbas (The Abbasnameh) (S. S. Mirmohammad-Sadeq, Introduction, Ed., & Notes). Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
Qomi, Q. A. (2004). The summary of histories (Vol. 2, E. Eshraghi, Ed.). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]

Riaz al-Islam. (1994). The history of relations between Iran and India during the Safavid and Afsharid periods (M. A. Aram & A. Ghaffari Fard, Trans.). Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
Rohborn, K. M. (1969). The provincial administration during the Safavid period (K. Jahandari, Trans.). Tehran: Book Translation and Publishing Company. [In Persian]
Roemer, H. R. (2006). *The Safavid Period, The Cambridge History of Iran* (Vol. 6, pp. 189-350). Peter Jackson And Laurence Lockhart (Ed.). Cambridge University press.
Rommelu, H. (1970). The best of histories (A. H. Navaei, Ed.). Tehran: Book Translation and Publishing Company. [In Persian]
Sykes, P. (1951). The history of Iran (Vol. 2, S. M. T. Fakhr-Da'i Gilani, Trans.). Tehran: N.p. [In Persian]
Savory, Roger. (1980). *Iran Under the Safavids*. Cambridge University press.
Schwarz, Florian. (2021). *Safavids and Ozbeks, Safavid Persia in the Age of Empires: The Idea of Iran* (Vol. X, pp. 357-374). Charles Melvill (Ed.). Soudavar Memorial Foundation.
Taheri, A. (1969). The historical geography of Khorasan from the perspective of travelers. Tehran: Central Council for the Imperial Celebration Publications. [In Persian]
Tehrani, M. S. (1970). The history of Nader Shah (Nadernameh) (R. Shabani, Ed.). Tehran: Institute for Cultural Studies and Research. [In Persian]
Turkman, Eskandar Beg. (1971). The history of the world-conquering Abbas: The Safavid chronicle (2 vols., I. Afshar, Ed.). Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
Vard, M. S. (2004). The mirror of events (M. Safatgol, Ed.). Tehran: Miras-e Maktoob Publishing Center. [In Persian]
Yaqut al-Hamawi, S. al-D. (1968). Selections from the works of Yaqut al-Hamawi (M. Parvin Gonabadi, Trans.). Tehran: Ibn Sina Library. [In Persian]
Yaqut al-Hamawi, S. al-D. (1965). Dictionary of countries (Vol. 1). Tehran: Asadi Publications. [In Arabic]
Yaqoubi, M. J., & Bozorgmehri, K. (1995). Ferdows and Tun: History and geography. Mashhad: Astan Quds Razavi Printing and Publishing Institute. [In Persian]
Yazdi, A. (1994). The collection of traces in the history of the Safavids (E. Eshraghi, Ed.). Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In Persian]

Yazdi, M. J. (1987). The history of the Abbasid period, or the chronicle of Molla Jalal (S. Vahidnia, Ed.). Tehran: Vahid Publications. [In Persian]
The limits of the world from the East to the West. (1983). (M. Sotoudeh, Ed.). Tehran: Tahouri Library. [In Persian]

Archival Documents

National Archives of Iran. (n.d.). Reel no. 21, File no. 21, Folio no. 1. [In Persian]

ویرایش نشده ویرایش نشده

تبیین تحولات سیاسی ـ نظامی شهر تون از دوره‌ی شاه محمد خدابنده تا پایان عصر صفوی

شیرزاد خزائی[۱]

تاریخ دریافت: .../..../.... تاریخ بازنگری:..../ .../.... تاریخ پذیرش: .../.../...

مشاهده مقاله منتشر شده: دوره ، شماره

http://

چکیده

شهر تون از شهرهای مهم جنوب خراسان و از توابع هرات در تقسیمات اداری عصر صفوی، به‌دلیل موقعیت جغرافیایی خود، در مسیر تحولات سیاسی و نظامی خراسان قرار داشت. مقاله‌ی حاضر با هدف بررسی تحولات سیاسی ـ نظامی تون و نقش حکام محلی و سیاست دولت مرکزی در مقابله با تهدیدهای ازبکان انجام شده است. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که شرایط جغرافیایی و ساختار دفاعی تون چه تأثیری بر موقعیت آن دربرابر حملات ازبکان داشته و حکام محلی چه نقشی در دفع این یورش ها ایفا کرده‌اند؟ مقاله به روش تحقیق تاریخی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. دستاوردهای تحقیق نشانگر آن است که ضعف حکومت مرکزی، اختلاف میان امیران قزلباش و تشدید حملات ازبکان، در دوره‌ی شاه محمد خدابنده و سال‌های آغازین سلطنت شاه عباس اول، به ناامنی، اشغال و آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی در شهر تون انجامید. با تثبیت قدرت شاه عباس اول، تقویت حضور نظامی دولت صفوی در خراسان و شکست‌های پی‌درپی ازبکان، امنیت و ثبات سیاسی به تون بازگشت و زمینه برای رونق اقتصادی و عمرانی آن در دوره‌ی بعد فراهم شد. در سال‌های پایانی حکومت صفوی نیز ضعف دوباره‌ی حکومت مرکزی ظهور قدرت‌های محلی، از جمله ملک محمود سیستانی، را به دنبال داشت.

[۱]. استادیارگروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.shkhazaei@birjand.ac.ir
http://orcid.org 0009-0005-4895-4318

بنابراین، تحولات سیاسی تون را می‌توان تابعی از نسبت میان اقتدار دولت مرکزی، توانایی امرای محلی و فشارهای نظامی قدرت‌های رقیب در شرق ایران دانست.

واژه‌های کلیدی: ازبکان، تاریخ محلی، تون، خراسان، صفویان، هرات.

مقدمه

خراسان یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین ایالت‌های ایران در طول تاریخ به شمار می‌آمده و ده‌ها شهر کوچک و بزرگ در قلمرو آن قرار داشته‌اند. در هر دوره‌ی تاریخی، در ایالت خراسان شهری مهم و به تبع آن مرکز خراسان به شمار می‌آمده است. این ایالت پهناور چهار پایتخت اصلی در طول تاریخ داشته است که عبارت‌اند از: هرات، نیشابور، بلخ و مرو. اما خراسان صرف نظر از شهرهای مهم و بزرگ، ده‌ها شهر کوچک و بزرگ دیگر نیز داشته است که کمتر مورد بررسی و تتبع تاریخی قرار گرفته‌اند. تون[۲] یکی از شهرهایی است که در منابع دوره‌ی صفوی اطلاعات اندکی درباره‌ی آن وجود دارد. در پیرامون و اطراف تون کوه‌های متعددی قرار دارد که از مهم‌ترین و بلندترین آن‌ها می‌توان به سیاه‌کوه با ۲۸۱۳ متر، کوه امرودکان ۲۵۷۸ متر و کوه تیرماهی ۲۵۴۸ متر و اشاره کرد (جعفری، ۱۳۷۹، ج ۳: ۸۷۸). این موقعیت طبیعی به حاکمان آن اجازه می‌داد تا در پناه این کوه‌ها به دفاع از شهر بپردازند و سدّی در برابر یورش مهاجمان شمال شرقی به داخل ایران باشند. اما این بدان معنا نیست که این کوهستان‌ها به طور کامل مانع ورود مهاجمان به کشور بودند بلکه شرایط هجوم را در مقایسه با مناطق غیرکوهستانی سخت‌تر می‌کرد. اساساً یکی از اقدامات برجسته‌ی شاه عباس اول، به منظور دفع یورش‌های ازبکان، انتقال هزاران خانوار کُرد از مناطق غربی امپراتوری صفوی به کوه‌های خراسان بود؛ نیروهای ایرانی در پناه این کوه‌ها و با استمداد از کُردان مهاجر امنیت را در مرزهای شرقی کشور تأمین می‌کردند. تون هم بخشی از این مناطق استراتژیک بود که در برنامه و سیاست‌گذاری شاه عباس نقش‌آفرین بود؛ البته جنوب خراسان محل استقرار کُردهای مهاجر نبود و به عللی دیگر تون در سیاست‌های دولت مرکزی اهمیت و اولویت یافت. مسئله‌ی اصلی مقاله حاضر این است که تحولات سیاسی تون از

---

۲. در زمان رضاشاه، متعاقب تقاضای تعدادی از اهالی شهر تون، با تصویب هیئت وزرا در جلسه‌ی ۷ شهریور ۱۳۰۶ ، اسم شهر تون به فردوس تغییر یافت (سازمان اسناد ملی، حلقه ۲۱، پرونده ۲۱: برگ ۱).

زمان زمامداری شاه محمد خدابنده تا پایان دوره‌ی صفوی را ارزیابی کند و بررسی کند که چه عواملی در تغییر وضعیت امنیتی و سیاسی این شهر مؤثر بوده‌اند.
شایان ذکر است که اطلاعات موجود در منابع درباره‌ی شهر تون بسیار اندک است. لذا نگارنده با بررسی منابع دست اول عصر صفوی کوشیده است، با وجود داده‌های اندک، وضعیت سیاسی ـ نظامی شهر را از زمان سلطنت شاه محمد خدابنده تا پایان عصر صفوی مورد بررسی قرار دهد و در میانه‌ی مطالب از تحلیل برخی تحقیقات هم بهره گیرد. در ابتدا ضمن، اشاره‌ای کوتاه به وضعیت شهر تون در دوره‌ی پیشاصفوی و در ادامه دوره‌ی صفوی (از تأسیس تا پایان شاه اسماعیل دوم)، تحولات سیاسی و نظامی آن را از ابتدای سلطنت شاه محمد خدابنده تا سقوط سلسله‌ی صفوی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. موضوع اصلی مقاله حاضر بررسی نقش حکام شهر تون در مبارزه با ازبکان و مقاومت دربرابر تهاجم آن‌ها است و نشان دادن وضعیت شهر و مردم آن در این دوران پرفراز و نشیب.

پیشینه‌ی تحقیق

در مورد پیشینه‌ی این پژوهش باید گفت که قدیمی‌ترین پژوهش درباره‌ی شهر تون، *جغرافیای تاریخی فردوس* تألیف آذری دمیرچی (۱۳۵۰) است. نویسنده در این نوشته، همان‌طور که از عنوانش هویداست، جغرافیای تاریخی شهر تون / فردوس را به ایجاز بررسی می‌کند و به تبع موضوع اطلاعاتی را به خواننده ارائه می‌دهد. بااین‌حال، در این نوشته اطلاعاتی درباره‌ی موضوع مقاله‌ی حاضر یافت نمی‌شود. محیط طباطبایی (۱۳۶۷) در مقاله‌ای زیر عنوان «در پیرامون تون و طبس» به وجه تسمیه‌ی شهر پرداخته است که این نوشته هم به موضوع مقاله‌ی حاضر ارتباط چندانی پیدا نمی کند. یاحقی و بوذرجمهری (۱۳۷۴) کتابی با عنوان *فردوس و تون (تاریخ و جغرافیا)* تألیف کرده‌اند. نویسندگان این اثر وقایع تاریخ و جغرافیای تون را از دوران باستان تا اوایل انقلاب اسلامی بررسی کرده‌اند. این اثر دارای اطلاعات کلی درباره‌ی تاریخ و جغرافیای تون در دوره‌ی صفوی است. دانشیار (۱۴۰۴) مهم‌ترین پژوهش مرتبط با موضوع حاضر را انجام داده است؛ مقاله‌ای با عنوان «از شهری حاشیه ای تا قلب جنوب خراسان: تحولات سیاسی و عوامل مرکزیت یافتن تون در دوره‌ی صفویه» که تا حدود زیادی با موضوع حاضر قرابت دارد. البته دانشیار نیمی از حجم مقاله خود را به دوره‌ی قبل از سلطنت شاه محمد خدابنده اختصاص داده و مقاله‌ی کنونی فقط به دوره‌ی شاه محمد خدابنده تا سقوط سلطنت صفوی پرداخته است.

دانشیار تحولات سیاسی و اجتماعی تون را در دوره‌ی صفویه مورد بررسی قرار داده است و ایده ی مهم آن قرار گرفتن شهر تون به‌عنوان مرکز جنوب خراسان است. در مقاله‌ی حاضر، تون در دوره‌ی پس از شاه اسماعیل دوم مورد توجه قرار گرفته و تحولات سیاسی این شهر در تقابل با دولت مرکزی از یک سو و تهاجمات ازبکان از سوی دیگر بررسی شده است. اسمعیلی جلودار و همکاران (۱۴۰۲) مقاله‌ای زیر عنوان «منظر فرهنگی تون/ فردوس در اواخر دوره ساسانی و صدر اسلام براساس تفسیر بافت تاریخی و باستان‌شناسی آن» به رشته‌ی تحریر درآورده‌اند؛ این مقاله، همان‌طور که از عنوان و موضوع هویداست، به دوره‌ی زمانی مقاله‌ی حاضر ارتباطی پیدا نمی‌کند.

تون در دوره‌ی ماقبل صفوی

از پیشینه‌ی تاریخی شهر تون در دوران قبل از اسلام اطلاع صحیح و موثقی در دست نیست، و روایت‌های موجود برگرفته از افسانه‌ها و اسطوره‌های کهن است. طبق یک تأویل، واژه‌ی تون در دوران باستان و در زبان‌های پیش از اسلام، هم‌ریشه با واژگانی مثل تاویدن، تبیدن و تویدن بوده است و از دو جزء تو (= تاو/ تاب)+ ان نسبت تشکیل شده است، که به‌تدریج توُون به صورت تون به معنی «محل تابش و کانون گرما» درآمده است. ظاهراً این نام به‌دلیل نزدیکی این شهر به ناحیه‌ای کویری بدان داده شده است (یاحقی و بوذرجمهری، ۱۳۷۴: ۱۵). طبق گفته‌ی جغرافی‌دانان مسلمان این شهر در اقلیم چهارم قرار داشته است (مستوفی، ۱۳۶۲: ۱۴۳ـ ۱۴۴). در دوران اسلامی، ظاهراً جیهانی اولین جغرافی‌دانی است که در نیمه‌ی قرن چهارم هجری از تون یاد کرده: «تون ـ شهری است آبادان و بزرگ مانند جنابذ بزرگتر» و در ادامه جیهانی می‌افزاید: «در تون کرباس‌های نیکو و پلاس‌های خوب و زیلو می‌بافتند» (جیهانی، ۱۳۶۸: ۱۷۰). جغرافی‌دانان سده‌های بعد همواره تون را از توابع قهستان نام برده‌اند (*حدودالعالم*، ۱۳۶۲: ۹۰؛ مقدسی، ۱۹۶۷: ۳۰۱؛ یاقوت حموی، ۱۹۶۵، ج ۱: ۹۰۰). ناصرخسرو در سفرنامه‌اش در ذکر وقایع ۴۴۴ق می‌نویسد که تون شهر بزرگی بوده است اما در آن زمان که من دیدم اغلب خراب بود و در این شهر چهارصد کارگاه بود که زیلو می‌بافتند (قبادیانی، بی‌تا: ۴۱). حسن صباح در ۴۸۴ق حسین قاینی ـ از داعیان اسماعیلی ـ را به قهستان اعزام کرد و متعاقب آن تون به تصرف اسماعیلیان درآمد و به‌تدریج مذهب اسماعیلی در تون گسترش یافت و مردم تون این مذهب را پذیرفتند (دفتری،۱۳۸۲: ۲۳۵ـ ۲۳۶ و ۲۷۹). به گفته‌ی یاقوت حموی مردم تون به مذهب اهل سنت بودند و زمانی که اسماعیلیان بر آنجا غلبه کردند، فساد در آنجا رواج یافت (یاقوت حموی،

۱۳۴۷: ۴۶).

شهر تون، مانند دیگر شهرهای خراسان، در تهاجم مغولان آسیب فراوان دید. کوکا ایلگا[۳]و کیتوبوقا[۴] سرداران هلاکو، در هفتم ربیع‌الآخر ۶۵۴/ چهارم آوریل ۱۲۵۶ تون را محاصره کردند و در نوزدهم ربیع‌الآخر/ شانزدهم آوریل همان سال آن را تصرف کردند (Boyle, 1968: 342). پیشه‌وران این شهر از اقشار مهم این شهر به شمار می‌رفتند و سرداران هلاکو، پس از تصرف تون، به غیر از پیشه‌وران، تمامی مردم را قتل عام کردند (جوینی، ۱۳۵۵، ج ۳: ۱۰۲ـ ۱۰۳؛ همدانی، ۱۳۷۳، ج ۲: ۹۸۴). طبق روایت پطروشفسکی، دوازده هزار نفر در تون (قهستان) کشته شدند (Petrushevsky, 1968: 485). اگر چه در ارائه‌ی ارقام قتل عام مردم خراسان به طور اعم و قتل عام مردم تون به طور اخص باید محتاطانه برخورد کرد.

شهر تون در دوره‌ی مغول یکی از دو شهر مهم قهستان به شمار می‌رفت. مارکوپولو، جهانگرد مشهور ونیزی، از قهستان به نام «تونوکاین»[۵]نام می‌برد و این نام از اسم دو شهر بزرگ آن ایالت یعنی «تون» و «قاین» ترکیب شده است و منظور تمامی آن بلاد است (مارکوپولو، ۱۳۶۳: ۶۶؛ لسترنج، ۱۳۹۳: ۳۷۷). او از شهرهایی در کنار کویر نام می‌برد که احتمالاً همان تون و قاین بوده است (طاهری،۱۳۴۸: ۶ ، ۶۶). تون در قرن هشتم هجری شهری نزدیک قاین و از توابع قهستان[۶] بود (بغدادی،۱۳۷۳، الجزءالاول: ۲۸۲) و در منابع دیگر از آن تحت عنوان «تون ـ قوهستان» نیز نام برده شده است (ابوالفداء،۱۸۴۰: ۴۴۴؛ الدمشقی، ۱۹۲۳: ۲۲۵). تون، در همین قرن، دارای خندق، حصاری بسیار بزرگ، بازار و باغ‌های فراوان بود. آب شهر از کاریزها تأمین می‌شد و هوای آن معتدل بود و از محصولات آن غله، میوه و ابریشم به وفور یافت می‌شد (مستوفی، ۱۳۶۲: ۱۴۳ـ ۱۴۴).

شهر تون در سده‌ی نهم هجری دارای قلعه‌ای مستحکم، دوازده قریه، پنجاه مزرعه بود و از آن به نام شهر «عمید» نیز یاد شده است (حافظ ابرو، ۱۳۷۰: ۲۹). قرامان ترکمان در ۸۵۵ق حکومت

---

3. Koke-Ilge
4. Ket-Buq
5. Tunocain

۶ . قُهستان معرب کوهستان، به معنی سرزمین کوه‌ها، ولایتی در جنوب خراسان بوده است که شهرهای مهم آن مشتمل بر تون، قاین، خوسف و جنابد بوده است.

تون را برعهده داشت (روملو، ۱۳۴۹: ۳۰۶). میرزا بابر با لشکریانش در همین سال از تون عبور کرد؛ به واسطه‌ی کمبود غله، منازل مردم تون توسط لشکریان وی غارت گردید (همان: ۳۰۸؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۹: ۵۶۶). ابوالقاسم بابر حکومت تون را به رسم سیورغال به علاءالدوله واگذار کرد و وی نیز پسرش سلطان ابراهیم را به حکومت آنجا منصوب کرد (اسفزاری،۱۳۳۹، روضه شانزدهم: ۱۴۹؛ میرخواند، ۱۳۳۹، ج۶: ۷۵۵ ـ ۷۵۶؛ خواندمیر،۱۳۵۳، ج ۴: ۳۰ـ ۳۱). ابوالمکارم زینل بک بهادر، حاکم کرمان و سیرجان، مقارن با حکومت اوزون حسن آق قویونلو تون را تصرف کرد (نوایی،۱۳۵۶: ۵۷۱ ـ ۵۷۳). با ظهور صفویان تون در تقسیمات جغرافیایی زیرمجموعه هرات قرار گرفت (میرزاسمیعا، ۱۳۶۷: ۱۹۶ ـ ۱۹۷؛ رُهربُرن، ۱۳۴۹: ۲۳ ـ ۲۴) و به وسیله مقامی به نام «خان» اداره می‌شد (جملی کاری، ۱۳۴۸: ۱۴۰).

تون در کشمکش قزلباش‌ها و اشغال ازبکان

در منابع دوره‌ی صفوی، از تون اطلاعات اندکی در دسترس است و تاکنون محققان عصر صفوی هم چنانکه بایسته است به تون عنایتی نداشته‌اند. برای نمونه، سیوری در اثر خود *ایران عصر صفوی* به تهاجمات ازبکان به بخش‌هایی از خراسان اشاره کرده است (Savory, 1980: 75-76). اما درباره تون و نقش کلیدی آن مطلبی ذکر نکرده است. رویمر هم در مقاله‌ای زیر عنوان «برآمدن صفویان» به اطلاعات کلی و مختصر درباره‌ی حملات ازبکان به خراسان بسنده کرده است (Roemer, 2006: 237-238). بااین‌حال، در منابع دست اول عصر صفوی می‌توان رد پایی از شهر تون در مواجه با ازبکان پیدا کرد. بیشترین داده در مورد شهر تون به دوره‌ی سلطنت شاه محمد خدابنده، شاه عباس اول و شاه سلطان حسین صفوی اختصاص دارد.

با تشکیل حکومت ازبکان، به رهبری محمدخان شیبانی، خوانین ازبک در طول سده‌ی دهم هجری همواره درصد بودند خراسان و یا بخش‌هایی از آن را تصرف کنند. همین امر موجب بروز جنگ‌های طولانی بین ازبکان و صفویان در زمان شاه محمد خدابنده و شاه عباس اول گردید؛

به‌طوری که دیکسون[۷] از این جنگ‌ها زیر عنوان «دوئل برای خراسان»[۸] یاد می‌کند (Schwarz, 2021: 359).

شاه محمد خدابنده (حک: ۹۸۵ ـ ۹۹۶ق)، پس از مرگ شاه اسماعیل دوم، توسط رؤسای قزلباش و میرزا سلمان اعتمادالدوله بر اریکه‌ی سلطنت نشست. وی به‌دلیل ضعف بینایی نمی‌توانست به‌طور مستقل کشور را اداره کند؛ نقص جسمانی شاه موجب تزلزل حکومت و دخالت رؤسای قزلباش و ملکه خیرالنساء بیگم (مهد علیا) در امور کشور شد. درواقع مشخصه‌ی اصلی سلطنت شاه جدید توطئه و نزاع‌های امرای قزلباش از یک سو و جاه‌طلبی‌های میرزا سلمان وزیر و ملکه مهد علیا از سوی دیگر سبب بود که موجب تضعیف حکومت مرکزی و تهاجم ازبکان به شهرهای مختلف خراسان گردید (Savory, 1980: 72-74 ; Roemer, 2006: 254-255)؛ این امر زمینه‌ی اشغال شهرهای خراسان را، همچون تون، به دست خوانین ازبک فراهم آورد.

سلیمان خلیفه ترکمان (شاملو)، در زمان حکومت شاه محمد خدابنده، حکومت تون و طبس و گناباد و توابع آن را برعهده داشت (منجم یزدی، ۱۳۶۶: ۴۳؛ جنابدی، ۱۳۷۸: ۵۹۱؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۴۰۹ ـ ۴۱۰). او در جنگ‌های خراسان علیه حکومت مرکزی شرکت کرد (افوشته‌ای نطنزی،۱۳۷۳: ۱۳۹؛ قمی،۱۳۸۳، ج۲: ۷۲۹ ، ۷۵۵). هنگام حکومت شاه محمد خدابنده، بین علی قلی خان شاملو، رئیس امرای خراسان و مرتضی قلی خان پُرناک[۹] حاکم مشهد، اختلاف افتاد. علی قلی خان برای مقابله با حاکم مشهد به آن سمت عزیمت کرد. مرتضی قلی خان پرناک نیز از شاه و میرزا سلمان اعتمادالدوله (پدر زن حمزه میرزای ولیعهد) خواست تا برای دفع علی قلی خان به سمت خراسان لشکرکشی کنند. سرانجام علی قلی خان و متحدانش در جنگی، حوالی حوض تون، مرتضی قلی خان را شکست داد و سلیمان خلیفه ترکمان، حاکم تون، غالباً در این نبردها علیه دولت مرکزی شرکت داشت (حسینی استرآبادی، ۱۳۶۶: ۱۱۱ ـ ۱۱۲؛ منجم یزدی، ۱۳۶۶: ۵۱ ـ ۵۲؛ واله اصفهانی، ۱۳۷۲: ۶۰۴ ـ ۶۰۷).

---

۷. Dickson

۸. Duel for Khurasan

۹. مرتضی قلی خان پُرناک، در زمان حکومت شاه تهماسب اول، حکومت مشهد را برعهده داشت. وی در هنگام حکومت شاه اسماعیل دوم نیز در سمت خود ابقا گردید و موظف گردید تا جسد شاه تهماسب اول را از قزوین به مشهد منتقل کند. جلال خان ازبک پسر دین محمد خان در اوایل ۹۸۶ق خراسان را مورد حمله قرار داد و در این زمان که امرای خراسان هرکدام به گوشه ای متواری بودند، مرتضی قلی خان به جنگ جلال خان ازبک شتافت و او را در ولایت جام شکست داد و به قتل رسانید (غفاری‌فرد، ۱۳۹۷: ۵۷۰ ـ ۵۷۱).

سلیمان خلیفه ترکمان، حاکم تون و طبس، در ابتدای سلطنت شاه عباس اول در ۹۹۶ق در مقامش ابقا گردید. مقام وی در همین زمان، به واسطه‌ی برقراری پیوند خویشاوندی و ازدواج با دختر مرشد قلی خان، ارتقا یافت و به حکومت قم و فراهان انتخاب شد و شخصی به نام سلمان خان استاجلو حکومت تون را برعهده گرفت. اما هنگامی که شاه عباس با طرح توطئه‌ای مرشد قلی‌خان استاجلو را در رمضان ۹۹۷ به قتل رساند، سلیمان خلیفه ترکمان از ترس مجازات نزدیکان مرشد قلی‌خان، نزد مظفر حسین میرزا،[۱]حاکم قندهار، گریخت. سلمان خان استاجلو، پس از قتل مرشد قلی خان، از حکومت تون معزول و فردی به نام مرادخان (پسر امیرخان) به حکومت تون برگزیده شد (ترکمان، ۱۳۵۰، ج۲: ۴۰۸؛ حسینی قمی، ۱۳۸۴، ج۲: ۷۲ ، ۸۷۴، ۸۸۷).

عبدالله خان ازبک با مرگ پدرش (اسکندر) در ۹۹۱ق خود را خان توران اعلان و سیاست تجاوزکارانه‌ای را علیه ایران اتخاذ کرد. عبدالله خان پس از تصرف هرات در ۹۹۶ق حکومت آنجا را به میرقلبابا کوکلتاش، از بزرگان سمرقند، واگذار کرد. در همین زمان، عبدالله خان ازبک، پس از تصرف بخش‌هایی از خراسان، حکومت قاین و قهستان را به یتیم سلطان ازبک واگذار کرد. اما یتیم سلطان[۲]به‌دلیل تسلط سلطان علی خلیفه شاملو، حاکم قهستان، نمی‌توانست در محل حکومتش (قاین و قهستان) مستقر شود و به ناگزیر در خواف و باخرز مقیم گشت. او قصد تصرف قهستان را داشت. سلیمان خلیفه ترکمان در این هنگام بازگشت و تون را تصرف کرد. پس از آن، سلیمان خلیفه سپاهی را جمع‌آوری کرد و از مصطفی خان کنگرلو، سلطان علی خلیفه شاملو،[۳]

---

[۱] . شایان ذکر است مظفرحسین میرزا، فرزند سلطان حسین میرزا، از زمان حکومت شاه محمد خدابنده تا سال ۱۰۰۳ق حکومت قندهار (حک: ۹۸۵ ـ ۱۰۰۳ق) را برعهده داشت. وی، در این سال، از ترس حمله ازبکان قندهار را تسلیم سپاهیان اکبرشاه گورکانی کرد (ریاض الاسلام، ۱۳۷۳: ۱۰۱ ـ ۱۰۲؛ حبیبی، ۱۳۸۹: ۹۳).

[۲]. دین محمد خان ازبک یا یتیم سلطان ازبک یا دینم سلطان پسر جانی بیگ سلطان و خواهر زاده عبدالله خان بود. یتیم سلطان ازبک در ۱۰۰۰ ق، تا دورترین ولایت سیستان را به تصرف خود درآورد. دین محمد خان پس از درگذشت عبدالله خان و کشته شدن پسرش عبدالمؤمن خان (معروف به «خان خرد») به سلطنت رسید. دین محمد خان در ۱۰۰۷ق، که شاه عباس اول به خراسان لشکر کشیده بود، در جنگ رباط پریان در ۶ محرم ۱۰۰۷ از قزلباش‌ها شکست خورد و زخمی شد و از میدان نبرد گریخت. گویا در میان راه، ایل قاقچی او را کشتند و جسدش را به آب انداختند.

[۳] . سلطان علی خلیفه شاملو برادرزاده‌ی فولاد خلیفه شاملو (حاکم قهستان و قاین) بود. پس از آنکه علی قلی خان، عباس میرزا (شاه عباس اول) را در خراسان بر تخت نشاند، سلطان علی خلیفه به هرات عزیمت کرد و از عباس میرزا حمایت کرد.

حاکم قهستان و شاه بوداق (حاکم جنابد (گناباد)) برای دفع ازبکان درخواست کمک کرد و عازم ترشیز شدند (غفاری‌فرد، ۱۳۷۶: ۲۳۱). یتیم خان، حاکم قاین و قهستان، نیز از میرقلبابا کوکلتاش، حاکم ازبک هرات، درخواست کمک کرد و تربت را لشکرگاه خود قرار داد. در این هنگام، شاه عباس امیرالامرایی خراسان را به سلیمان خلیفه ترکمان واگذار کرد و این امر موجب حسادت و اختلاف میان امرای قزلباش گردید. سرانجام در ۹۹۹ق در روستای ازغند ترشیز (کاشمر امروزی)[1]میان آنان جنگ درگرفت. یتیم سلطان، به‌دلیل اختلاف میان امرای قزلباش، سلیمان خلیفه ترکمان را شکست داد و وی را به قتل رساند (حسینی قمی، ۱۳۸۴، ج۲: ۹۱۳ ـ ۹۱۵؛ وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۲۷). بدین‌سان ولایت تون و جنابد و قاین به تصرف ازبکان درآمد و قوزی میرزا حکومت تون را برعهده گرفت (ترکمان، ۱۳۵۰: ۴۵۵؛ وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۱۸). شاه عباس اول، اوایل حکومتش، به‌دلیل مشکلات داخلی هم‌زمان نمی‌توانست با ازبکان و عثمانی‌ها بجنگد. بنابراین شاه تصمیم گرفت در ۹۹۹ق یک صلح تاکتیکی را با عثمانی منعقد کند (Savory, 1980: 76-77). ازاین‌رو معاهده‌ی صلح استانبول یکم بین ایران و عثمانی منعقد گردید (نوایی، ۱۳۶۴، ج ۱: ۲۰۵ ـ ۲۰۶). در شرایط جدید شاه تصمیم گرفت با خیالی آسوده ازبکان را از نواحی اشغالی خراسان خارج سازد. از این رو به مصطفی خان کنگرلو[2] حاکم طبس، مأموریت داد که تون را از اشغال ازبکان بیرون آورد. مصطفی خان کنگرلو، حاکم تون و طبس، که پس از سلطه ازبکان از آنجا گریخته بود، با دویست و پنجاه نفر از جنگجویان استاجلو از طبس به سمت تون عزیمت کرد (غفاری‌فرد، ۱۳۷۶: ۲۳۹). وی پس از تجدید قوا به قصد

سلطان علی خلیفه در هنگام بروز اختلاف و جنگ بین علی قلی خان و مرشد قلی خان جانب مرشد قلی خان را گرفت. سلطان علی خلیفه سرانجام در جنگ تیرپل، از نواحی غوریان، در ۹۹۰ق کشته شد.

[1] . ازغند از توابع تربت حیدریه که مرکز آن نیز ازغند است. در روزگار شاه عباس اول قریه‌ای در نزدیکی قاین و قهستان بوده که در ۹۹۹ق یتیم (دینیم) سلطان ازبک در آنجا بر سلیمان خلیفه ترکمان (شاملو)، امیرالامرای خراسان، پیروز شد (غفاری فرد، ۱۳۹۷: ۷۱).

[2]. کنگرلو طایفه‌ای است از ایل بزرگ استاجلو که از زمان صفویان به خراسان آمده بودند. مصطفی خان کنگرلو از این طایفه، به فرمان شاه عباس اول، به حکومت تون و طبس منصوب شد و با طایفه‌ی خود برای جلوگیری از تجاوز ازبکان در آن مناطق اسکان یافتند. در این ایام بود که ازبکان به آن حدود تاختند و قلعه‌ی تون را تصرف کردند. مصطفی خان کنگرلو با دویست و پنجاه نفر از نیروهای استاجلو و کنگرلو از طبس به تون رفت و با ازبکان به نبرد پرداخت. درنتیجه‌ی رسیدن نیروی کمکی ازبکان به فرماندهی یتیم سلطان، مصطفی خان در جنگ شکست خورد و کشته شد. متعاقب آن، شاه عباس اول، حکومت تون و طبس را به تیمور سلطان کنگرلو، از قوم و قبیله مصطفی خان، واگذار کرد (میرنیا، ۱۳۶۹: ۹۵).

بازپس‌گیری قلمروش دست به لشکرکشی زد. قوزی‌میرزا، حاکم تون، که در ارگ تون[۱] در محاصره قرار گرفته بود، از میرقلبابا[۲](حاکم ازبک هرات) و دین‌محمد خان درخواست نیروی کمکی کرد. چنان‌که از روایت منابع آشکار می شود، والی هرات برای حفظ شهر تون از نیروهای پشتیبانی ازبک کمک می‌گرفت و در دوره‌ی شاه محمد خدابنده و اوایل شاه عباس باید به این مساعدت‌های نیروهای ازبک مستقر در پادگان های هرات توجه کافی داشت. ازبکان، به منظور نجات تون از محاصره، چولی بهادر را با هزار نفر به کمک فرستادند. مصطفی خان نیز برای مقابله با آنان بیرون رفت و با مشاهده‌ی سپاه بی‌شمار آنان از جنگ اجتناب ورزید و خود را به حصاری رسانید و درصدد دفاع برآمد (وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۱۸). مصطفی خان کنگرلو در جنگ با ازبکان چنان دلیر گشته بود که بیشتر اوقات با سیصد نفر به مقابله با هزار نفر از آنان می‌رفت و پیروز می‌شد. در این هنگام امرای افشار کرمان به کمک مصطفی خان شتافتند و ازبکان با اطلاع از این وقایع روی به فرار نهادند. مصطفی خان[۳] و پیشروان قشون افشار به تعقیب آن‌ها پرداختند و گروهی از ازبکان را کشتند. چون این اخبار به ازبکان مقیم تون رسید، ارگ را خالی کردند، گریختند و مصطفی خان در جنگ با تاجم بی، حاکم ازبک تون، نیز پیروز شد و او به هرات گریخت و مصطفی خان تا ۱۰۰۱ق توانست تون و جنابد را از اشغال ازبکان بیرون آورد (غفاری‌فرد، ۱۳۷۶: ۲۳۲ ، ۲۳۹).

یتیم سلطان ازبک[۴] حاکم قاین، پس از شنیدن اقدامات مصطفی خان نگران شد و با سپاه بزرگی به تون لشکر کشید. این‌بار مصطفی خان (در ۱۰۰۲ق) شکست خورد و زنده به دست ازبکان افتاد و تاجم‌بی، که در میان سپاه ازبکان بود، تون را تصرف کرد. مصطفی خان چون به مجلس یتیم خان رسید، زبان به لعن و طعن خلفای سه‌گانه گشود. یتیم خان دستور داد زبان وی را

---

[۱]. افضل‌الملک در دوره‌ی قاجار در مورد سابقه‌ی شهر تون اظهار می‌دارد که تون شهری است گرمسیر، برج و باروی قدیم آن برپاست. در کنار شهر تون از قدیم ارگی وجود دارد که بنای آن خراب شده و دیوارها و آثار و بیوتات آن سرپاست. تا دوره‌ی صفویه این ارگ دائر بوده و در دوره‌ی افشاریه و زندیه رو به خرابی گذاشته و اکنون بایر است (افضل‌الملک، بی‌تا: ۱۴۵).

[۲] . میرقلبابا کوکلتاش از امرای عبدالله خان ازبک بود. کوکلتاش در زبان ترکی جغتایی به معنی «برادر رضاعی» است چرا که مادر میرقلبابا دایه‌ی عبدالله خان بود و به او شیر داده بود. عبدالله خان، پس از واقعه هرات در ۹۹۷ق، و کشتن علی قلی خان شاملو، حاکم هرات، حکومت آن شهر را به میر قلبابا واگذار کرد.

[۳] . مصطفی خان کنگرلو به صورت «مصطفی بیگ کنگرلو» و «مصطفی سلطان کنگرلو» هم در منابع ذکر شده است.

[۴] . اسکندر بیگ ترکمان اظهار می‌دارد که یتیم خان ازبک (دینم سلطان) با چهار هزار نفر به تون حمله کرد و مصطفی خان کنگرلو را به قتل رسانید (ترکمان،۱۳۵۰: ۴۸۹).

ببرند و اعضای او را از یکدیگر جدا ساختند. یتیم خان پس از آسودگی خاطر از جانب مصطفی خان به قاین بازگشت و تصمیم گرفت سیستان را تصرف کند و باقی‌سلطان برادر خود را به سیستان فرستاد و آنجا را تصرف کرد (همان: ۲۳۲). بدین‌سان تون تا ۱۰۰۶ق در تصرف ازبکان باقی ماند.

تون در دوره‌ی ثبات

قاجارها یکی از هفت ایل برجسته‌ای بودند که اتحادیه‌ی قزلباش را تشکیل دادند و در برآمدن و تثبیت قدرت سلسله‌ی صفوی نقش عمده‌ای داشتند. پادشاهان صفوی از رؤسای طوایف قاجار در حکومت نواحی مختلف، به‌ویژه خراسان، بهره می‌بردند. در شرایطی که شهر تون در اوایل دوره‌ی شاه عباس به‌عنوان نقطه‌ای بحرانی در مناسبات با ازبکان شناخته می‌شد، صفویان از توانمندی‌های قاجارها برای حکومت شهرهای خراسان استفاده می‌کردند. در چنین وضعیت بحرانی‌ای محراب خان قاجار در ۱۰۰۶ق حکومت طبس را برعهده دارد اما تون در اشغال و تصرف ازبکان بود و الله‌یار خان اوغلان از طرف ازبکان بر تون حکومت می‌کرد. محراب خان، حاکم طبس، با مساعدت‌های دولت مرکزی در فرصت مناسب به تون حمله کرد و الله‌یار خان اوغلان و شهر را تحت محاصره قرار داد. در نتیجه‌ی حملات پی درپی محراب خان، الله‌یار خان اوغلان با شماری از سرکردگان ازبک از تون گریختند و محراب خان ایشان را تعقیب کرد و به مجازات رسانید (وحید قزوینی، ۱۳۸۳: ۱۴۵). بدین‌ترتیب محراب خان قاجار در زمان حکومت شاه عباس اول به‌عنوان حاکم تون انتخاب شد و از این به بعد دولت صفوی به‌تدریج سلطه‌ی خود را بر خراسان گسترانید و تون روی آرامش به خود دید (منجم یزدی، ۱۳۶۶: ۱۸۴).

شاه عباس اول در ۱۰۱۱ق عازم هرات شد و هنگام بازگشت از بلخ چون از تهاجم ازبکان نگران بود، بکتش خان، والی مرو، و محراب خان قاجار، والی تون و قاین، و یوسف خان، پسر بوداق خان چگنی، حاکم ماروچاق (مرو کوچک) را جهت حفاظت سپاه تعیین کرد. سرانجام سپاه ازبکان به فرماندهی باقی خان با محراب خان، حاکم تون، رویاروی هم قرار گرفتند. محراب خان با نزدیکی ازبکان روی به فرار نهاد و به ناگاه بازگشت، یوسف خان نیز از کمین درآمد، از پشت سر سپاه ازبکان را مورد حمله قرار دادند. سپاه ازبکان که از دو طرف مورد حمله قرار گرفته بود، شکست خوردند. با وجود این باقی خان همچنان قدرت خود را حفظ کرد و به مرزداران خود دستور داد

تا به مرزهای ایران تجاوز نکنند و روش دوستی در پیش گیرند. شاه عباس اول در این سفر تلفات زیادی را متحمل شده بود (غفاری‌فرد، ۱۳۷۶: ۲۹۲ ـ ۲۹۳).

بدین‌ترتیب تلاش ازبکان برای سیطره بر تون در ۱۰۱۱ هم ناکام ماند و دیگر هیچ‌گاه نتوانستند بر این شهر مسلط شوند. درواقع زمانی که شاه عباس ازبکان را در ۶ محرم ۱۰۰۷ در رباط پریان شکست داد، دیگر هیچ‌گاه ازبک‌ها نتوانستند تون را با مخاطره مواجه سازند. البته رهایی تون صرفاً به دلیل قدرت سپاه صفوی و پادگان تون نبود بلکه دلیل دیگر و شاید مهم‌تر این بود که خوانین ازبک پس از آن، به‌ویژه از ۱۰۲۰ق به بعد، گرفتار دودستگی و نزاع‌های خانوادگی شدند. شاه عباس اول نیز فرصت را مغتنم شمرد و به بعضی از خوانین ازبک، مانند رستم محمد، در ساوه (غرب ایران) تیول واگذار کرد. این امر موجب تثبیت مرزهای ایران در شرق و شمال شرقی ایران گردید. طبق گفته‌ی یکی از محققان، این امر در نقاشی‌های دیوار عمارت چهل‌ستون اصفهان منعکس شده است (Schwarz, 2021: 361-362, 364). بدین‌سان شاه عباس اول پس از شکست و دفع تجاوز ازبکان آرامش و امنیت را در تون برقرار کرد و حاکمان تون، از این زمان به بعد، با فراغ بال به اداره‌ی امور آنجا مشغول بودند (مستوفی بافقی، بی‌تا: ۲۸۶). با بازگشت ثبات به خراسان، تون هم دوره‌ی رونق و آرامش را به خود دید و مورد توجه پادشاهان صفوی قرار گرفت؛ به‌طوری که در آن حدود مدارس[۱] و کاروانسراها و عمارت‌های دیگر ساخته شد. بنابه گفته‌ی باستانی پاریزی، از اسناد مالی پایان دوره‌ی صفوی چنین برمی‌آید که درآمد تون در این دوره ۱۲۹۰ تومان و ۳۱۰۰ دینار بوده است (باستانی پاریزی، ۱۳۶۲: ۱۹۲).

فریدون سلطان در اوایل حکومت شاه سلطان حسین صفوی (حک: ۱۱۰۶ ـ ۱۱۳۵ق) حکومت تون را برعهده داشت. وی در ۱۱۰۸ق در سرکوبی شورش‌ها و ناامنی‌های حوالی بیرجند در جنوب خراسان به حکومت مرکزی کمک کرد (نصیری،۱۳۷۳: ۲۰۳ـ ۲۰۴ ، ۲۰۶). پس از فریدون سلطان، افتخار سلطان در ۱۱۱۰ق به حکومت تون منصوب شد (همان: ۲۷۳).

---

[۱] . برای نمونه می توان از مدرسه‌ی علیا در تون نام برد. سبک معماری مدرسه به صورت چهارایوانی است و دارای تزئینات کاشی‌کاری و گچبری است. متأسفانه مدرسه‌ی مزبور در اثر زلزله‌های متعدد سال‌های اخیر صدمات فراوان دیده است (کیانی، ۱۳۸۳: ۱۱۴).

تون در دوره‌ی فروپاشی سلطنت صفوی

ملک محمود سیستانی آخرین حاکم تون در دوره‌ی صفوی است که از جانب شاه سلطان حسین صفوی بر این شهر حکومت می‌کرد. وی در اداره‌ی امور تون با مشکلات بسیاری مواجه بود و مردم از سوء اداره‌ی شهر صدمات بسیاری را متحمل شده بودند. در چنین وضعیتی بود که شماری از مردم تون برای دادخواهی از شاه سلطان حسین راهی اصفهان شدند (وارد، ۱۳۸۳: ۱۲۴). اما وضعیت نه‌تنها در شهر فرقی نکرد، بلکه ملک محمود، پس از آنکه در اواخر سلطنت شاه سلطان حسین به ضعف حکومت مرکزی پی برد، تمایلات قدرت طلبانه‌اش را آشکار کرد. وی همیشه حدود چهار یا پنج هزار سوار زبده در اختیار داشت و به کسی باج و خراج نمی‌پرداخت. دربار شاه سلطان حسین، بعد از آنکه محمود افغان اصفهان را محاصره کرد، نامه‌ای به ملک محمود سیستانی نوشت و از وی درخواست کرد برای نجات پایتخت از محاصره به فوریت اقدام کند. ملک محمود نیز با نیروهایش به سمت اصفهان حرکت کرد. او در نزدیکی کاشان، به‌دلیل آگاهی از ضعف سپاه شاه صفوی و اینکه سقوط پایتخت را قریب الوقوع می‌دانست، از قصد خود برای عزیمت به اصفهان منصرف شد. در همین هنگام، محمود افغان نیز هدایایی شامل دو بسته بار شتر شال ترمه و چهار پنج هزار تومان از نقود و جواهر را به وی اهدا کرد (Foran, 1993:76). سپس محمود افغان به ملک محمود اظهار داشت که در صورت پیوستن به او مانند برادرش خواهد بود و با بازگشت به مقر حکمرانی‌اش روابط آن‌ها تقویت می‌گردد (مروی،۱۳۷۴، ج ۱: ۳۷). ملک محمود سیستانی نیز پیشنهاد محمود افغان را پذیرفت و از مسیر یزد و کرمان به تون بازگشت. ملک محمود، پس از بازگشت به تون، برادرش، ملک اسحاق، را به سمت سبزوار اعزام کرد. وی، پس از بازگشت به تون، قاین را نیز تصرف و نیروی ده هزار نفری را فراهم آورد و اعلان استقلال کرد (همان: ۳۸؛ سایکس،۱۳۳۰، ج ۲: ۳۲۸). ملک محمود سیستانی، چون از سقوط اصفهان و تسلط محمود افغان بر آنجا آگاه گردید، درصدد حمله به مشهد برآمد. در چنین شرایطی بود که فتحعلی خان قاجار، بیگلربیگی مشهد، پیش‌دستی کرد و برای تنبیه وی، با سپاهیانش یک ماه قلعه‌ی تون[۱] را محاصره کرد (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۹ـ ۱۰).

---

[۱] . کلنل سی. ام مک گِرگُر (Macgregor C. M) که در دوره‌ی قاجار از قلعه‌ی تون دیدن کرده، به بقایای آن اشاره کرده و نوشته: «قلعه تون از فاصله دور بسیار با عظمت به نظر می‌رسد و اگر در گذشته تعمیر می‌شد، می‌توانست قلعه مستحکمی به حساب آید. دیوارهای آن بیست پا بلندی دارد و بر روی خاکریزی به ضخامت سی پا و بلندی چهل پا بنا شده است. این دژ یک هفت‌ضلعی نامنظم است که در هر گوشه آن برج بلندی، دور آن خندقی است که می‌باید سی پا عمق و پنجاه پا عرض

فتحعلی خان، حاکم مشهد، که از طرف اسماعیل خان، سپهسالار و والی خراسان، شهر تون را محاصره کرده بود، بالاخره پس از یک ماه محاصره سپاهیانش پراکنده شدند. ملک محمود پس از سقوط اصفهان به درخواست کلانتران مشهد به آنجا لشکرکشی و این شهر را در روز جمعه ۶ جمادی الثانی ۱۱۳۵ق تصرف کرد (مستوفی، ۱۳۷۵: ۱۷۸ ـ ۱۷۹؛گلستانه، ۱۳۵۶: ۳۵۸؛ قزوینی، ۱۳۶۷: ۱۴۸؛ تهرانی، ۱۳۴۹: ۱۵؛ استرآبادی، ۱۳۴۱: ۱۶۲ـ ۱۶۳). او در ۱۱۳۵ق در مشهد تاجگذاری و به نام خود سکه ضرب نمود. محمود، پس از اعلان پادشاهی، نامه‌هایی به ولایات خراسان فرستاد مبنی بر اینکه از آنجایی که وی از نسل خاندان کیانی است که همواره در ایران‌زمین فرمانروایی داشته‌اند، اینک وی حکومت را به دست گرفته و قصد دارد با سرکوب افاغنه بر تمام ایران سلطنت کند. درنتیجه‌ی این شرایط، بسیاری از حکام و خوانین خراسان (مانند حکام نیشابور، سبزوار، خواف و جام) به اطاعت ملک محمود سیستانی درآمدند (مروی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۴۶ ؛ Avery, 1991: 15). اما از آن جایی که مناطق تحت نفوذ ملک محمود از شرق در معرض تهدید افغان‌های ابدالی هرات و از طرف شمال در معرض تهدید ازبکان و ترکمانان بود، نتوانست دامنه‌ی نفوذ خود را از خراسان غربی به سمت عراق عجم گسترش دهد. در همین زمان، شاه تهماسب دوم به کمک نادر درصدد تصرف مشهد برآمد. ملک محمود سیستانی نیز هنگام استقرار در مشهد تلاش کرد تا، با سیاست اختلاف و تفرقه افکنی بین طوایف کرد و افشار، از پیشرفت نادر، که به تازگی درصدد کسب قدرت در خراسان بود، جلوگیری کند. در این زمان ملک محمود چندین‌بار درصدد تصرف کلات برآمد اما ناکام ماند (مروی: ۴۵).

به دستور تهماسب دوم، حکام پیرو ملک محمود را برکنار کردند (قدوسی، ۱۳۳۹: ۴۷ و ۵۳ ـ ۵۴) و نادر نیز شکست سختی به نیروهای ملک محمود وارد کرد (مروی،۱۳۷۴، ج ۱: ۴۵ ـ ۴۶؛ هنوی، ۱۳۹۳: ۲۷ ـ ۲۹؛Lockhart, 1958: 311-312). در چنین شرایطی بود که نادر با فتح مشهد در ۱۶ ربیع الاول ۱۱۳۹ ملک محمود را دستگیر و او را به قتل رسانید و بدین‌ترتیب جاه‌طلبی‌های آخرین حاکم تون با مرگ او خاتمه یافت.

داشته باشد ولی اکنون پر شده و روی آن زراعت‌کاری شده است. تون سه دروازه دارد: دروازه طبس در جنوب غربی، قاین در جنوب شرقی و ملک در شمال. فضای بازی به اندازه ۴۰۰ یارد در اطراف قلعه رها شده است» (مک گرگر، ۱۳۶۶: ۱۴۰ ـ ۱۴۱). این وصف صرفاً جهت تصویرسازی بقایای معمارانه‌ی سازه‌ی حصار صفوی در عصر قاجار مطرح شد.

نتیجه

تون، به دلیل موقعیت جغرافیایی خود، در عصر صفوی همواره در معرض یورش ازبکان قرار داشت. در زمان حکومت شاه محمد خدابنده، با اختلاف بین امرای قزلباش، تضعیف حکومت مرکزی و ضعف و ناتوانی شاه، کشور گرفتار نوعی هرج و مرج گردید. علاوه بر این کشمکش بین ملکه مهد علیا، همسر شاه محمد خدابنده، و میرزا سلمان اعتمادالدوله از یک سو و امرای قزلباش از سوی دیگر بر وخامت اوضاع می‌افزود. این امر مانع از آن شد تا دولت مرکزی به تقویت سپاهیان ایالت خراسان و از جمله شهر تون بپردازد. ازبکان نیز فرصت را مغتنم شمردند و تون را در معرض تهاجم قرار دادند. درنتیجه‌ی ضعف حکومت مرکزی در زمان شاه محمد خدابنده و عدم تقویت شهر تون، این شهر به دست ازبکان سقوط کرد و قوزی میرزا، خان ازبک به حکومت آنجا منصوب گردید. در دوره‌ی اشغال تون این شهر ویران شد و از رونق اقتصادی بازماند. یکی از نتایج نوین پژوهش حاضر این است که در این مقطع هر بار که نیروهای ایران به قصد بازپس‌گیری تون اعزام می‌شدند، با نیروهای پشتیبانی ازبک، که والی هرات اعزام می کرد، ایرانیان شکست می خوردند. درواقع در زمان شاه محمد خدابنده و اوایل سلطنت شاه عباس مساعدت‌های نیروهای ازبک مستقر در پادگان‌های هرات عامل اصلی حفظ شهر تون توسط ازبکان قلمداد شده است. شاه عباس، با درک این موضوع که نمی‌توان هم‌زمان در دو جبهه‌ی غرب و شرق بجنگد، تن به معاهده‌ی صلح استانبول داد. وی پس از انعقاد معاهده‌ی صلح استانبول اول با عثمانی در ۹۹۹ق حکومت مرکزی را تقویت کرد و توجه خود را به شرق و یکی از مراکز مهم آن یعنی تون دوخت. شاه عباس، با تقویت پادگان‌های منطقه‌ی تون، توانست ازبکان را در رباط پریان شکست دهد و تون را از معرض تهدیدهای مستمر ازبکان رهایی بخشد. لذا می‌توان گفت رویارویی نیروهای ایرانی با ازبکان در شهر تون صرفاً مسئله‌ای محلی نبود که بتوان آن را در مقیاس سیاست‌های محلی در خراسان ارزیابی کرد، بلکه سیاست‌ها و راهبردهای دولت مرکزی، که از پایتخت، اصفهان، دیکته می‌شد، مستقیماً در تحولات شهر تون اثرگذار بود. موقعیت شهر تون به‌عنوان منطقه‌ای استراتژیک در خراسان و در مناسبات با ازبکان موجب گردید پس از چند دهه بحران و اشغال شهر توسط ازبکان، تون به دست عاملان ایرانی بیفتد. دیگر اینکه رخدادهای تون در این زمان نشانگر آن است که این شهر یکی از سرحدات مهم در استراتژی صفویان برای حفظ نواحی جنوبی و مرکزی خراسان بوده است. دیگر نتیجه‌ی جدید مقاله کنونی آن است که نجات تون از

دست ازبکان را صرفاً نمی‌توان به پشتیبانی دولت مرکزی و تقویت پادگان‌های تون تقلیل داد، بلکه یکی از عوامل اصلی تصرف مجدد تون در زمان شاه عباس و سیطره‌ی دائمی ایران بر آن، اختلافات شدید خوانین ازبک بود، به طوری‌که شاه عباس نیز با استفاده از این فرصت به برخی از خوانین ازبک در ایران تیول واگذار می‌کرد. درنتیجه‌ی ثبات سیاسی ـ اقتصادی، تون از میانه‌ی سلطنت شاه عباس اول تا اواخر عصر صفوی رونق گرفت و مردم شهر توانستند از این وضعیت برای بهبود کسب و کار خود بهره‌مند شوند. درحقیقت موقعیت تون صرفاً ناظر به مسائل نظامی و امنیتی نبود؛ شهر در شبکه‌ای از راه‌های ارتباطی جنوب خراسان قرار داشت و ارتباط آن با طبس، گناباد و قائن اهمیت اقتصادی و ارتباطی آن را تشدید می‌کرد. اما تون در زمان شاه سلطان حسین مجدداً در معرض شورش و هرج و مرج قرار گرفت. در دوره‌ی ضعف و بحران سلطنت شاه سلطان حسین صفوی، ملک محمود سیستانی (حاکم تون) با ملاحظه‌ی تضعیف حکومت مرکزی، رویه‌ی خودسری را در پیش گرفت و مدعی حکومت مشهد و حتی سلطنت ایران شد ولی نادر به جاه‌طلبی‌های حاکم تون خاتمه بخشید.

تعارض منافع

هیچگونه تعارض منافع در این پژوهش وجود ندارد.

ویرایش نشده

منابع

آذری دمیرچی، علاء الدین (۱۳۵۰). جغرافیای تاریخی فردوس. *هنر و مردم*، (۱۰۶)، ۴۲ ـ ۴۶.

ابوالفداء، عمادالدین اسماعیل (۱۸۴۰). *تقویم‌البلدان* (به کوشش رینود و البارون ماک کوکین دیسلان). پاریس: دارالطباعه السلطانیه.

استرآبادی، مهدی (۱۳۴۱). *درّه نادره* (به اهتمام جعفر شهیدی). تهران: علمی و فرهنگی.

ـــــــ (۱۳۷۷). *جهانگشای نادری* (به اهتمام عبدالله انوار). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

اسفزاری، معین‌الدین محمد (۱۳۳۹). *روضات‌الجنات فی‌اوصاف مدینه هرات* (به کوشش سید محمدکاظم امام). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

اسمعیلی جلودار، محمداسماعیل، وفایی، آرمان، حیدری، رضا، نام، حسن و رضایی، حبیب‌الله (۱۴۰۲) منظر فرهنگی تون/ فردوس در اواخر دوره ساسانی و صدر اسلام بر اساس تفسیر بافت تاریخی و باستان شناسی آن. *پژوهشنامه خراسان بزرگ*، ۱۴(۵۳)، ۱ـ۲۲.

افضل‌الملک، غلامحسین خان (بی‌تا). *سفرنامه خراسان و کرمان* (به اهتمام قدرت‌الله روشنی (زعفرانلو)). مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه مشهد.

افوشته‌ای نطنزی، محمود (۱۳۷۳). *نقاوة‌الاثار فی ذکرالاخیار در تاریخ صفویه* (به کوشش احسان اشراقی). تهران: علمی و فرهنگی.

باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۶۲). *سیاست و اقتصاد عصر صفوی*. تهران: انتشارات صفی علیشاه.

بغدادی، صفی‌الدین عبدالمؤمن (۱۳۷۳ق/ ۱۹۵۴م). *مراصد الاطلاع* (چاپ علی محمد البجاوی). الجزء الاول. بیروت: دار احیاء الکتب العربیه.

اسکندربیگ ترکمان (۱۳۵۰). *تاریخ عالم آرای عباسی* دوره دوجلدی (به کوشش ایرج افشار). تهران: امیرکبیر.

تهرانی، محمدشفیع (۱۳۴۹). *تاریخ نادرشاهی (نادرنامه)* (به اهتمام رضا شعبانی). تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

جعفری، عباس (۱۳۷۹). *گیتاشناسی ایران*. ج ۳. تهران: گیتاشناسی.

جملی کاری، جووانی فرانچسکو (۱۳۴۸). *سفرنامه کاری* (ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ). تبریز: اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی.

جنابدی، میرزابیگ (۱۳۷۸). *روضه‌الصفویه* (به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد). تهران: بنیاد موقوفات افشار یزدی.

جوینی، عطاملک (۱۳۵۵ق / ۱۹۳۷م). *تاریخ جهانگشای* جوینی (به تصحیح محمدبن عبدالوهاب قزوینی). ج ۳. لیدن: چاپ افست تهران.

جیهانی، ابوالقاسم احمد (۱۳۶۸). *اشکال العالم*. (ترجمه عبدالسلام کاتب؛ تصحیح فیروز منصوری). مشهد: آستان قدس رضوی.

حافظ ابرو، شهاب‌الدین عبدالله (۱۳۷۰). *جغرافیای تاریخی خراسان در تاریخ حافظ ابرو* (چاپ غلامرضا ورهرام). تهران: اطلاعات.

حبیبی، عبدالحی (۱۳۸۹). *تاریخ افغانستان در عصر گورکانیان هند*. قندهار: انتشارات وزارت اطلاعات و کلتور، ریاست کلتور و هنر (قندهار ـ افغانستان).

حدودالعالم من‌المشرق الی‌المغرب(۱۳۶۲). (به تصحیح منوچهر ستوده). تهران: کتابخانه طهوری.

حسینی استرآبادی، سیدحسین (۱۳۶۶). *تاریخ سلطانی از شیخ صفی تا شاه صفی* (به کوشش احسان اشراقی). تهران: انتشارات علمی.

حسینی قمی، قاضی احمد (۱۳۸۴). *خلاصه التواریخ* (به کوشش احسان اشراقی). تهران: دانشگاه تهران.

خواندمیر، غیاث‌الدین (۱۳۵۳). *تاریخ حبیب‌السیر* (به کوشش محمد دبیر سیاقی). ج ۴. تهران: انتشارات خیام.

دانشیار، مرتضی (۱۴۰۴). از شهری حاشیه ای تا قلب جنوب خراسان: تحولات سیاسی و عوامل مرکزیت یافتن تون در دوره‌ی صفویه. *فصلنامه مطالعات فرهنگی ـ اجتماعی خراسان*، ۲۰ (۲)، ۳۹ ـ ۷۱.

دفتری، فرهاد (۱۳۸۲). *تاریخ و اندیشه‌های اسماعیلی در سده‌های میانه* (مترجم فریدون بدره‌ای). موسسه نشر فرزان روز.

الدمشقی، شمس‌الدین ابی‌عبدالله محمد (۱۹۲۳م). *نخبه‌الدهر فی عجائب‌البرّ والبحر*. لایپزیک: چاپ افست تهران.

روملو، حسن (۱۳۴۹). *احسن‌التواریخ* (به اهتمام عبدالحسین نوایی). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

رُهربُرن، کلائوس میشائیل (۱۳۴۹). *نظام ایالات در دوره صفویه* (ترجمه کیکاووس جهانداری). تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
ریاض الاسلام (۱۳۷۳). *تاریخ روابط ایران و هند (در دوره صفویه و افشاریه)* (ترجمه محمدباقر آرام و عباسقلی غفاری‌فرد). تهران: امیرکبیر.
سایکس، سرپرسی (۱۳۳۰). *تاریخ ایران* (ترجمه سیدمحمدتقی فخر داعی گیلانی). ج ۲. تهران: بی‌نا.
طاهری، ابوالقاسم (۱۳۴۸). *جغرافیای تاریخی خراسان از نظر جهانگردان*. تهران: انتشارات شورای مرکزی جشن شاهنشاهی ایران.
غفاری‌فرد، عباسقلی (۱۳۷۶). *روابط صفویه و ازبکان (۱۰۳۱ ـ۹۱۳ق)*. تهران: وزارت امور خارجه، موسسه چاپ و انتشارات.
ـــــــــــ (۱۳۹۷). *فرهنگ تاریخ صفویه*. تهران: انتشارات اطلاعات.
قبادیانی، ناصرخسرو (بی‌تا). *سفرنامه* (به کوشش احمد ابراهیمی). بی‌جا: بی‌نا.
قدوسی، محمدحسین (۱۳۳۹). *نادرنامه (نشریه انجمن آثار ملی خراسان)*. بی جا: چاپخانه خراسان.
قزوینی، ابوالحسن (۱۳۶۷). *فوایدالصفویه* (به تصحیح مریم میراحمدی). تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
قمی، قاضی احمد (۱۳۸۳). *خلاصه التواریخ* (به تصحیح احسان اشراقی). ج ۲. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
کیانی، محمدیوسف (۱۳۸۳). *تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی*. تهران: سمت.
گلستانه، ابوالحسن (۱۳۵۶). *مجمل‌التواریخ* (به کوشش مدرس رضوی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
لسترنج، گای (۱۳۹۳). *جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی* (چ۹، ترجمه محمود عرفان). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
مارکوپولو (۱۳۶۳). *سفرهای مارکوپولو* (ترجمه رامین گلبانگ). تهران: کوشش.
محیط طباطبایی، سیدمحمد (۱۳۶۷). در پیرامون تون و طبس. *مشکوه*، شماره ۲۰، ص ۱۳۴ ـ ۱۳۷

مروی، محمدکاظم (۱۳۷۴). *عالم آرای نادری* (به تصحیح محمدامین ریاحی). ج ۱. تهران: انتشارات علم.

مستوفی بافقی، محمدمفید (بی‌تا). *جامع مفیدی* (به کوشش ایرج افشار). بی‌جا: بی‌نا.

مستوفی، حمدلله (۱۳۶۲). *نزهه‌القلوب* (به کوشش گای لسترنج). تهران: دنیای کتاب.

مستوفی، محمد حسن (۱۳۷۵). *زبده التواریخ* (به تصحیح بهروز گودرزی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

مقدسی، محمدبن احمد (۱۹۶۷). *احسن‌التقاسیم فی معرفه‌الاقالیم*. لیدن: چاپ دخویه.

مک گرِگُر، سی. ام (۱۳۶۶). *سفری به ایالت خراسان* (ج۱، ترجمه مجید مهدیزاده). مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

منجم یزدی، ملاجلال الدین محمد (۱۳۶۶). *تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال* (به کوشش سیف الله وحیدنیا). تهران: انتشارات وحید.

میرخواند، محمد (۱۳۳۹). *تاریخ روضه‌الصفا*. ج ۶. تهران: کتابفروشی خیام.

میرزا سمیعا (۱۳۶۷). *تذکره الملوک: سازمان اداری حکومت صفوی* (چ۲، تعلیقات مینورسکی، ترجمه مسعود رجب نیا، به کوشش سید محمد دبیر سیاقی). تهران: امیر کبیر.

میرنیا، سیدعلی (۱۳۶۹). *ایلها و طایفه‌های عشایری خراسان*. تهران: موسسه انتشاراتی و آموزشی نسل دانش.

نصیری، محمدابراهیم بن زین‌العابدین (۱۳۷۳). *دستور شهریاران* (به کوشش محمدنادر نصیری مقدم). تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.

نوایی، عبدالحسین (۱۳۶۴). *ایران و جهان از مغول تا قاجاریه*. ج ۱. تهران: مؤسسه نشر هما.

ـــــــــ (گردآورنده) (۱۳۵۶). *اسناد و مکاتبات تاریخی ایران از تیمور تا شاه اسماعیل*. تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

وارد، محمدشفیع (۱۳۸۳). *مرآت واردات* (به کوشش منصور صفت‌گل). تهران: مرکز نشر میراث مکتوب.

واله اصفهانی، محمدیوسف (۱۳۷۲). *خلدبرین* (ایران در روزگار صفویان). (به کوشش میرهاشم محدث). تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی.

ـــــــــــ (۱۳۷۹). *خلدبرین* (به کوشش میرهاشم محدث). روضه ششم و هفتم. تهران: انتشارات میراث مکتوب.

وحید قزوینی، میرزا محمدطاهر (۱۳۸۳). *تاریخ جهان آرای عباسی (عباسنامه)* (مقدمه، تصحیح و تعلیقات سیدسعید میرمحمدصادق). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

همدانی، رشیدالدین فضل‌الله (۱۳۷۳). *جامع‌التواریخ* (به تصحیح محمد روشن ـ مصطفی موسوی). ج ۲. تهران: نشر البرز.

هنوی، جونس (۱۳۹۳). *زندگی نادرشاه* (چ۵، ترجمه اسماعیل دولتشاهی). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

یاحقی، محمدجعفر، و بوذرجمهری، خدیجه (۱۳۷۴). *فردوس و تون (تاریخ و جغرافیا)*. مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

یاقوت حموی، شهاب‌الدین (۱۳۴۷). *برگزیده مشترک یاقوت حموی* (ترجمه محمد پروین گنابادی). تهران: کتابخانه ابن سینا.

ـــــــــــ (۱۹۶۵). *معجم‌البلدان*. ج ۱. تهران: انتشارات اسدی.

اسناد

سازمان اسناد ملی. شماره حلقه ۲۱. ش پرونده ۲۱. ش برگ ۱.

References

Boyle, J. A. (1968*). Dynastic And Political History of The Il- Khans, The Cambridge History of Iran* (Vol. V, pp. 303-421). Cambridge University press.

Foran, John. (1993). *Fragile resistance: Social transformation in Iran from 1500 to the revolution*. Westview press.

Lockhart, Laurence .(1958). *The Fall of The Safavid Dynasty And The Afghan Occupation of Persia*. Cambridge University press.

Avery, Peter. (1991). *Nadir Shah And The Afsharid Legacy, The Cambridge History of Iran* (Vol. 7, pp. 3-62). Cambridge University press.

Petrushevsky, P .(1968). *The Socio-Economic Condition OF Iran Under The Il- Khans, The Cambridge History of Iran* (Vol. V, pp. 483-537). J. A. Boyle (Ed.). Cambridge University press.

Roemer, H. R. (2006). *The Safavid Period, The Cambridge History of Iran* (Vol. 6, pp. 189-350). Peter Jackson And Laurence Lockhart (Ed.). Cambridge University press.
Savory, Roger. (1980). *Iran Under the Safavids*. Cambridge University press.
Schwarz, Florian. (2021). *Safavids and Ozbeks, Safavid Persia in the Age of Empires: The Idea of Iran* (Vol. X, pp. 357-374). Charles Melvill (Ed.). Soudavar Memorial Foundation.

نسخه ویرایش نشده